

ABLONCZY LÁSZLÓ

Üldözött, gyűlölt név lett a Nemzeti...

Újkori jegyzetekkel foltozott ó-beszélgetés Raksányi Gellérttel

„Mert nem vér és test ellen van nékiünk tusakodásunk, hanem a fejedelemségek ellen, a hatalmasságok ellen, az élet sötétségének világbírói ellen, a gonoszság lelkei ellen, melyek a magasságban vannak.”

(Pál levele az Efézusbeliekhez 6/12)

II. rész

– *A forradalom napjaiban azért józanul cselekedtetek. Ital nélkül is felfokozott állapotban...*

– Felemelték a fazekat, s kicsapott a gőz. Ott voltam a gőzben. A *Galileit* játszottuk, előadás közben hozták a híreket (*az előadás félbeszakadt*), mentem haza, és a Kiskörúton értesültem arról, hogy a katonaság átállt. Megérintett a rettenetes forradalom gyönyörű szele. Hazamentem, s az jutott eszembe, hogy a történelemkönyvekből tudjuk: dicsőséges forradalmak után következik a leverés. Kötelességemnek éreztem, hogy másnap bemenjek a Nemzetibe, hiszen színházunk főhatóság, ahol pedig kötelező megjelenni. Ott aztán elkezdődött a forradalmi tanács első ülése, s én fejeztem be. (*Sinkovits Imre feljegyzései és a korabeli lapok beszámolója szerint a Nemzeti Színház Forradalmi Bizottságának első gyűlése október 27-én volt. Személyi kérdésekben az október 30-ai összejövetelen hátróztak.*)

– *Hogyan választottatok?*

– „Duna jege”-szerűen, és Darvas Iván megérkezett a Madách Színházból. Kedves pajtásom, Iván, a főiskoláról, akinek koronatanú voltam a tárgyalásán. A forradalmi ülést a Nemzeti aulájában rendeztük, nagyon sokan voltak ott, Illyés Gyula is felszólalt.

– *Itt váltottátok le Majort?*

– Major megkérdezte: „Kutyám döntsél: ezek után vezethetem-e tovább a színházat?” Mondom: bocsáss meg, Tamás, foglalj helyet a titkárságon, és kértem, hogy az igazgatói irodába fáradjanak be az újonnan megválasztott forradalmi bizottsági tagok. Szőrényi, Sinkovits, Bessenyei és a többiek. Azt mondtam azon a gyűlésen: szeptemberben rendeztünk egy szakszervezeti választást a házi színpadon, és most is úgy szavazunk, ahogy akkor ott Gellért Endre javasolta. Kértem mindenkinek szétszítani az egyeztető lapokat, és közöltem: legfeljebb a szavazatszedő bizottságot választjuk meg felkiáltásos alapon. Az egyeztető lapon tessék behúzni azokat a neveket, akiket óhajtunk, mert akkor demokratikusan cselekszünk, és nem democsokratikusan. (*A belügyi összefoglaló szerint: Raksányi Gellért javasolta: „szavazás és ellenpróba döntsön egyes kérdésekben” ÁBTL V. 150–394.*) És ekkor változott a névsor, s bekerült Tamási Jancsi ügyelő, aki majd géppisztollyal állt a Csokonai utcai alagútnál. A színházból a Csokonai utcai műhelyekbe alagút vezetett át. Rengeteget jártam a túloldalra, mert jó bort mértek a Csokonai utcában.

– Ott hagytuk el a direktorváltás történetét, hogy bevonultatok az igazgatói irodába...!
 – Major nem. Mondtam, maradjon kint. És amikor különféle kérdéseket megbeszélünk, s kijöttünk, Major azt mondta: „Csak arra vigyázzatok, hogy statisztalázadás ne legyen!” Megkérdezte, hova megyünk, mondom a Fészekbe, a színháziak forradalmi gyűlésére, Várkonyi is hozzánk csapódott, s hárman átmentünk.

– Majorral közölted, hogy le van váltva?

– Nem én, ez később történt. Vagy Bessenyeit, vagy Sinkovitsot kértük, hívja fel Tamást, és közölje vele: a körülmények között a legcélszerűbb, ha lemond. Hogy ne legyen a mi keserves kötelességünk. Mire Feri még valami olyat mondott „Hát így, meg úgy...” (*mély öblösítéssel*). Jó, válaszoltam, kimegyünk és közlöm a társulattal: te nem akarsz Tamás távozását. „Nem, Nem!” – válaszolt Feri (*hevülten, mosolyos tekintettel*), erre feleltem neki: „Gyerekek! Itt nem arról van szó, hogy szeretem vagy nem szeretem! Vegyétek tudomásul a helyzetet, őrizzétek meg a forradalmi rendet!” Tamás aztán lemondott. (*Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában a V-41863. számú dosszié őrzi Darvas Ivánnak a forradalomban játszott szerepének vizsgálati anyagát. Ezek szerint Darvast 1957. május 28-án letartóztatták, s az 1958. június 5-ei, majd június 12-ei kihallgatásán elhangzottak alapján összegezhető a Nemzetiben történt eseménysor is. 1956. október 30-án délelőtt Darvas Iván felesége, Tolnay Klári képviselőként ment el a Madách Színház Művészeti Tanácsának ülésére, amit Horvai István igazgató lakására hívtak össze 1956. október 30-án. Uray Tivadar, Greguss Zoltán, Bozóky István, Gábor Miklós, Ruttkai Éva társaságában megbeszéltek a helyzetet, majd egy öt pontos követelést fogalmaztak. Minthogy Bozóky és Gábor korábban a Nemzeti tagja volt, és népszerűtlenségük folytán aligha szerepeltek volna sikeres forradalmárként, Darvast bízták meg, közvetítse álláspontjukat a Nemzetiben, Ruttkai a Néphadsereg Színházába vitte a petíciót. Darvas Iván úgy 1/2 12 táján érkezett a Nemzetibe. Ahol a színház aulájában már tanácskoztak. A résztvevők számáról eltérő becslések olvashatók a belügyi jegyzőkönyvekben; Raksányi 150–200 személyt említ, Bessenyei 1957. június 20-ai kihallgatásán százötvenet mondott, Somogyvári Pál [1924–1994] százra becsülte a jelenlevőket. Somogyvári Pál szerint a gyűlést Major Tamás nyitotta meg, amire másutt nem találtunk adatot, de Major virtuóz politikai játékos voltát ismerve elképzelhető. Korábban is, társulati üléseken, párt- és szakmai tanácskozásokon, amikor megérezte szorult helyzetét, megelőzve a támadásokat önkritikával kezdte felszólalását, s akik támadni készültek, elnémultak, s ámultak: már elmondta, amit ők akartak. [Az ÁBTL 3.1.2. M-18667/5-ös dossziéjában „Meszlényi” 1959. III. 20-ai jelentése szerint az igazgatói értekezleten sok kifogás elhangzott Major Tamás ellen. Egy jelenlevő úgy tudósított: „Tudtommal ez alkalommal is ő volt az egyetlen, aki önbírálatot gyakorolt.” Erre jegyezte meg Ladányi Ferenc: „Majornál annyi az önbírálat, mint egy féldeci.”]*

Darvas Iván betoppánásának pillanatára visszatérve: éppen „egy fiatal ügyelő beszélt az élelemosztásról” [Tamási János]. Darvas egy kis kőpadon, mely pódiumul szolgált, felolvasta a memorandumot, „megéljeneztek, tapsolták”, Gábor Miklós nevével fütyült egy „öblös férfi hang”, és „köpönyegforgató!”-t kiáltott. A többi aláíró nevét megtapsolták. Ladányi elvtársozta Darvast, ezért a társulat „gúnyos megjegyzésekkel illette” [a kollégák Rákosi hadnagyaként emlegették Ladányit]. S mint Darvas Iván elmondja: vendégként a továbbiakban ugyan nem szólalt fel, de Ladányi beszédébe közbeszólt: „Nem vagyok elvtárs! Mivel nem vagyok kommunista. Ez Ladányit megzavarta” – áll az 1957. június 12-ei kihallgatásának jegyzőkönyvében. Darvas úgy emlékszik, hogy a társulati ülés után Bessenyei, Kovács Aliz(?) titkárnő, Szörényi Éva (1917–2010), Hindi Sándor (1919–1982), Somogyvári Pál, Raksányi Gellért és Major Tamás ment fel az igazgatói irodába. Gábor Miklós 1957. június 14-ei kihallgatásán azt mondta:

Horvai lakásán a követelések megfogalmazását ő kezdte, és Darvas »írta le«. Figyelemre méltó apróság: a jegyzőkönyvben Gábor a maga és a Darvas szerepére utaló röpirat sorsát taglalva kézírásával a „megfogalmazta” kifejezést „leírás”-ra igazította. Bizonyos, hogy kettős okkal tette: egyfelől Horvainál a társaság közösen fogalmazta meg a követeléseket, így vélte: ha személyteleníti a szerzőséget, a Darvas elleni vádat is pompíthatja. Gábor Miklós Sánta szabadság című naplójában is felidéri kiballgatását: „Ki írta a felhívást? Ha jól emlékszem, én kezdtem írni, aztán Darvas Iván folytatta, mert mi voltunk a legfiatalabbak, de az egész tanács közösen fogalmazott, minden jelenlevő egyetértett. Mégis mennyit írtam én és mennyit Darvas? Talán fele-fele. Darvas azt vallja, hogy egyedül írta az egészet. Nem igaz, úgy volt, ahogy én mondom.” A pontokban áll: nem játszanak, amíg a szovjet csapatok hazánkban tartózkodnak; egyetértenek Nagy Imre politikájával; az ENSZ-ben a magyar nép igazi érdekeit képviselő diplomaták s ne szovjet küldöttek dolgozzanak; s más színházakat is felszólítottak csatlakozásra. Bessenyei Ferenc 1957. június 20-ai kiballgatásán hat pontot említett, s ebben az is szerepelt, hogy „az ÁVH-t ábruhába bújtatás nélkül oszlassák fel. S ugyancsak Bessenyei említette: az is szerepelt követeléseik között, hogy mielőbb „szabad választások legyenek Magyarországon”. A belügyi dossziében Darvas Iván ötvenoldalas kézírásos vallomása is olvasható, amely a Nemzeti Színházban 1956. október 30-ai forradalmi eseményeinek kortörténeti dokumentuma, s olyan tényeket említ, amelyek Lábjegyzetek című emlékiratában nem olvashatók. Ezek szerint: a gyűlésen egy nő listát olvasott, de a társulat tiltakozott, „nem jó lesz. Másokat akarunk.” Hindi Sándor, Raksányi Gellért, Somogyvári Pál, Bessenyei Ferenc és Szörényi Éva neve hangzott el. Szörényi Éva felszólalt, miszerint a Nemzeti követelje Lukács György népművelési miniszter lemondását, s javasolja Illyés Gyula miniszterségét. Illyés Gyula is szót kért, „válaszának lényege az volt, hogy bár köszöni a beléje vetett bizalmat, de miniszteri posztra nem tartja saját személyét alkalmasnak”. Beszédét így fejezte be: „Sosem hittem volna, hogy a magyar nép ennyire erős.” A Major leváltását pendítő Raksányi- és Bessenyei-bizonytalanság Darvas Iván vallomásában is olvasható, amely az események közelében íródott. Alighanem így pontos az igazgató irodában zajlott jelenet: „Major felvetette Bessenyeinek: Ferikém, azt is el kell majd végül is dönteni, mi legyen az igazgatói székekkel, én maradjak-e igazgató – mire Bessenyei a maga jellegzetes morózus modorában ezt válaszolta: »Ugyan Tamás, ne hülyéskedj, kérlek. Ez természetes. Ne gyerekeskedj már!«” Az emlékezések és a levéltári adatoknál is pontosabbnak tekintendő a Kis Újság november 2-ai száma, amely a társulat határozatáról tájékoztat, miszerint Major, Gellért, Marton lemondása mellett „a tagság a következő vezető adminisztratív személyek távozásáról döntött: Berczeller Antal üzemigazgató, Halász Kálmán főtktár, Kovács Alice, Major Tamás személyi titkárnője, Singer Lászlóné és Pallós Klári titkárnők, Lurián Mária gazdasági vezető”. Darvas a kiballgatási jegyzőkönyvben elmondja: Major irodájában apró javításokkal még éltek, és legépelték a petíciót, majd átmentek a Fészekbe, a Színház és Filmművészek Forradalmi Bizottságának alakuló ülésére. A Nemzeti színészeinek biztatására Darvas Iván elnökölve a Memorandumot felolvasta, ahol »fergeteges sikere volt«, percekig tapsoltak, és kértem, hogy kézfeltevással szavazzák meg a szöveget.” Ezt követően Darvas még levezette a szavazást, majd Bessenyei lett az elnök. A Fészek-beli gyűlésen, Bessenyei 1957. június 20-ai vallomása szerint, mintegy százan lehettek. Darvas itt értesült Szakáts Miklóstól, hogy a Memorandumot, amelyet Ruttkai Éva olvasott fel, szintén egyhangúan hagyták jóvá a Néphadsereg Színházban. A Fészekben a központi forradalmi bizottság vezetőségébe szavazták Bessenyeit, Sinkovits Imrét, aki sem a Nemzetiben, sem a Fészekben nem volt jelen, a Vígyszínház képviseletében Szakáts Miklós és Kárpáthy Gyula lett a vezetőség tagja, a film-

gyárból Rodriguez Endrét jelölték, s távollétében, az Opera társulatától Palló Imre került a forradalmi testületbe. Majd Darvas Bessenyeivel és Szakács Miklóssal a Parlamentbe ment, ahol a rádió stúdiójában szalagra rögzítették a memorandumot, Darvas Iván javasolta Bessenyeinek: „rangjának, művészi tehetségének nagyobb hatása” van, ő szóljon a mikrofon előtt, Bessenyei egyetértett. »Én konferáltam be Bessenyeit, majd ő felolvasta az általam szövegezett proklamációt.«” Az október 30-án este 8 óra tíz perckor a Kossuth Rádióban sugárzott petíció aláírói: Palló Imre, Lukács Miklós, Bessenyei Ferenc, Sinkovits Imre, Pécsi Sándor, Darvas Iván, Szabó Sándor, Szakács Miklós, Szóts István, Somogyvári Rudolf és Kovács Károly. Darvas a kiballgatások alkalmával és írásos vallomásában is következetes; mindannyiszor magára vállalta a nyilatkozat megfogalmazását. Feltételezhetjük, hogy Gábor vallomása pontos, ám Darvas úgy gondolkozhatott, hogy ő úgysem kerülheti el a felelősségre vonást, miért okozzon bajt másnak? Gábort tovább nem is hívogatták vallatóra. Raksányi Gellértet is beidéztek, 1957. június 25-én Nemzeti-beli és a Fészek-beli gyűlésről kérdezték. A fentiebbi, ellentmondó adatokat átgondolva és tisztázva az valószínűsíthető, hogy Majort telefonon kérték önkéntes lemondásra. Ambrus András (1925–) emléke: a Nemzeti őrzésére ama géppisztolyt Tamási Jánossal váltva vették magukhoz, és örködték, bár sosem használták. Egy alkalommal Ambrus állt őrt a Nemzeti portáján, s Major lépett be; mondta, hogy nem az igazgatói szobába, hanem az öltözőbe megy. Ambrus felkísérte, Major személyes dolgait összecsomagolta, s Ambrus kíséretében elhagyta az épületet. A forradalom napjaiban kiosztották a káderlapokat. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltárában az M-17378-as jelzetű dosszié, amely „Fekete Gyula”, vagyis Czapkó Endre művészeti titkár jelentéseit tartalmazza, az 1959. december 9-ei beszámolójában olvashatjuk, hogy bizonyos Vargáné, a minisztérium főosztályvezetője egykor ezt írta a káderlapra: „Major állandóan hazudozik. A jelentés szerint a káderlapot Pécsi Sándor sógora, a Nemzeti egyik adminisztratív dolgozója, Demján László őrizte, bár Vadász Ilona, aki egy időben a Nemzeti párttitkára is, javasolta Demjánnak: égesse el a káderlapot, ám Demján nem teljesítette.) Rettenetesen zavaros helyzeteket éltünk a forradalom napjaiban és a következő hetekben. Várkonyi nem volt vezető, őt nem kellett leváltani. Gellért Bandi nem akart velünk tovább dolgozni, de szükségünk volt rá, erre üzent: menjünk hozzá. („Fekete Gyula” már idézett jelentésében az is olvasható, hogy Benedek András dramaturg „az ellenforradalom idején nem beszélt, kivéve, amikor felolvasta Gellért Endre üzenetét, hogy nem kíván a színház kötelékében működni azok után, hogy a Munkástanács lemondatta főrendezői állásáról”). De ha már Major leváltását kérdezted, elmondok egy történetet. Valamikor 1957 januárjában történt; esett a hó, úgy léptünk be a Nemzeti kiskapuján, s nyilván a lucskos víz folytán a porta pulpitusa elcsúszott, s Tárnoki volt ügyeletben... szerette ő is... (Cinkos kacsintással mutatja a poháremelést) légnymás sújtotta akkor is, így megszólította a mögöttem érkező Majort: „Major elvtársnak egy levél Gellért Bandikától!” – és átnyújtott egy borítékot. Major elolvasta, elsápadt, a papírt dühösen a szemétkosárba dobta, és elment hátra a társalgóba. Én soha nem voltam indiszkrét levéltitok és más dolgokban, de most nem állhattam meg, lenyúltam a kosárba a levélért. Ez állt benne: „Az órád után várlak evezni. Bandi” Mióta lehetett a levél a portán? Több mint fél esztendeje. Most került elő, Tárnoki biztosan elolvasta, s a pia bátorítására is a leváltott Majorral így gonoszkodott, s üzenetetett Gellért Bandival.

– Aztán Major újra igazgató lett...

– Az új, a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány kinevezte. Mint direktorral először a *Tartuffe*-ben találkoztam, mert beugrottam a Lojális úrba, s így csinált: *(félrebillentett*

fejfel lópofába mered) széttárta kezét. *(Major hivatalos visszatérésének időpontja máig tisztázatlan. Már az 1957. január 10-én kiadott 5. számú műsorlapon ez áll: „Major Tamás igazgató”. A Tartuffe-öt a forradalom után először a Katona József Színházban játszották 1957. február 5-én. Raksányi Kutya emléke ugyan pontos, előadásban először Molière darabjában voltak együtt, ám vélhető: Major már csaknem egy hónapja direktor. A Nemzeti épülete a forradalom idején megrongálódott, ott csak 1957. március 24-én a Bánk bánnal kezdték el a játékot.)* Humoros, mondom sokadszor, valójában ez már színháztörténet; óriási széljegyzeteket kéne írni, hogy ma megértsék, mert az emberek nem ismerik talán már Majort se, és nem Bihari Józsefet és a többieket sem. Eltűntek a fiatalabb nemzedékek életéből. Somlayról beszéltem az előbb. Csaknem elmondhatatlan az a kis történet, amikor páran kísértük, s hajóval mentünk át a Margitszigetre, ahol a nyári előadásunk volt a szabadtéri színpadon. Egy kis cigány gyerek tartotta a hidat a hajó feljárójának. És Somlay fehér ruhában, ezüstfejű sétapálcával, díszsebkendő a zakóban, fehér betétes cipőben azt mondta a cigánygyerekeknek: *(Somlay mély öblösségét utánozva)* „Kapitány, lesz vihaar?...” *(nevet)* Leírhatatlan, micsoda differencia, ahogy én elmondom, s ahogy ez a fejedelmi jelenet megtörtént. Mostanában állandóan ingyen munkát adnak, felkérnek bennünket, hogy visszahúzzuk a kollégákat a sírjukból. Ezek az özvegyek ilyenkor elnézést kérnek, nekem pedig Csontos jut eszem, aki azt mondta egy embernek, aki egy színésztemetésen fontoskodott: „Kééhéreem, főtitkár úr, ne ugrááljon, mert nem magaa... a halott!” Önmagában is jó, de akkor igazi, ha tudjuk, ki volt Csontos Gyula.

– *Életbőlselete és fanyar világlátása is sűrűsödik egy-egy poénjában...*

– Igen. Egyszer állt a kékesi szálló erkélyén, amikor Greguss Zoli érkezett a Topolinóján, és lelkesen felszól: „Nézze Gyula bátyám! A filmből vettem.” Mire Csontos: „Ezzel lehet Bécset is fogni?”

– *Akadémistaként mit lehetett megtanulni a színészetből?*

– Hat tanár tanított gyakorlatot, és nem volt több tanár, mint növendék. Rettenetesen jó beszédtechnikai professzorok voltak, ugyanis jó beszéd nélkül növendék nem végezhetett. Óriási fegyelem volt, s a diákság rendkívüli ambícióval tanult. Abonyi Géza (1894–1949) az árnyalatokat követelte, nagyon szerettük Makay Margitot (1891–1989), Lehotay Árpádot (1896–1953), tanított a Vígszínház akkori rendezője, Hegedüs Tibor (1898–1984) és Kiss Ferenc (1893–1978), aki pokoli őserő volt. Nagy Adorján (1888–1956) pedig beszédtechnikát oktatott.

– *Kiss Ferencre például miként emlékszel?*

– Leginkább az átélés hőfokát követelte a figurateremtésben. Most, hogy első személyes lett a színjátszás; miszerint nem mintha én lennék a figurában, hanem kifejezetten én vagyok a szerep; persze mindegy hogy én bújok bele, vagy magamba bújtatom az alakot *(kezét lendíti)*... egy a kérdés, és ez a döntő: – vagy jó, vagy rossz! Akkor inkább ellesni lehetett, s amikor Somlay bekerült az akadémiára, iszonyatos erővel verte le rólunk a ránk rakódott sallangokat, és meg kellett tanulni a szöveget. Visszatérő mondása volt: „Ne játszd a szöveget, Kuttyuska, csak mondd! Elég tehetséges vagy, és ne beszélj úgy, mint a Bazilika nagyharangja.” Mert háromszor olyan erős volt az orgánomom, mint most, lényegesen mélyebb zöngésű, ahogy Hamlet mondja: „...mert a szenvedély valódi zuhataga, szélvész, s mondhatnám forgószele közepette is bizonyos mérsékletre kell törekedned, és szert tenned, mi annak simaságot adjon” *(Arany János fordítása)*.

– *Könnyen kerültél a Nemzetibe?*

– Somlaynak hibája volt, hogy az évfolyam nagy részét leszerződttette a Nemzeti Színházba.

– *De hát Major volt az igazgató!*

– Major nagyon hallgatott Somlayra. Talán Kőszegi Gyuszi nem került be, mert szociáldemokrata volt. 1947. június 3-án írtam alá a szerződést, és június 4-én a bátyám távozott a Parlamentből. Addig, amíg nem tudódott ki, hogy disszidált, elmenekült, óriási szerepeket kaptam és játszottam, amikor a színházban értesültek róla, statiszta lett belőlem.

– *Elsőbben azért május 1-jén az Androclés és az oroszlán című Shaw darabban már főszerepet játszottál?!*

– Rátkai Márton partnereként én voltam az oroszlán, Gellért Bandi rendezte. Nyolc kilós jelmezben játszottam, és kasírozott fejfel. A férfi ruhatárban modellt álltam, s egy héttig varrták rám az öltözéket, ott volt a szobrász, és ott Nagyajtay Terka, a jelmeztervező (1897–1978), aki óriási szeretettel és a Názáretit meghazudtoló alázattal beszélt a növendékkel, mert végső soron növendéknek számítottam. Emlékezetes előadás volt. Rátkai Marci azt mondta, hogy ne jöjjen ki a gyakorlatból, „Néha próbálj meg négykézláb járni!”. Egy este négykézláb mentem haza, és nem vettem észre, hogy egy hölgy pekingipalota-pinciket sétáltat. Kalapom a számban, négykézláb cammogtam... – a kutyák pedig világgá rohantak, a bájos hölgy megjegyzését talán mellőzöm, ő is félt tőlem. A darab második felvonásában van egy arénajelenet. Minden alkalommal azt hittem, hogy belehalok. Dávid Lulu, vele sokat ittam, muzsikája szólt, az egy kicsit szárnyakat adott. Forgott a színpad, én kifeszítettem az oroszlánfejet (*mutatja*), és kapkodtam a levegőt, s mindig azt hittem, hogy megdöglök. De olyan hitem volt, endorfin vagy mi a fene termelődhetett Thália papjának. Talán a hit tartotta bennem a lelket, különösen akkor, amikor dupla előadás volt. S a jelmezt nem lehetett lehúzni, mert a dagadt ruha újra nem jött volna rám. És ha két előadás is következett, mindig megcsináltam az arénaképet. Valami csodálatos belső erő dolgozott bennem. Akkor pokoli erőm volt, most azt mondanám: álljunk le! De nem azért, mert most gyöngébb vagyok, hanem azért mert elvesztettem a hitemet.

– *Zubohyságodnak vége? Nem követeled az oroszlánt?*

– Elveszejtették velem, s elvesztettem minden ambíciómat. Ameddig volt, sok fájdalmat okozott. Ma? Ha hetvenéves koromban egy derék újságíró megírja, milyen csodálatos voltam egy parányi szerepben, mert most is olyanban akar látni, és cikke olyan szép, akár egy nekrológ, már fel se veszem azt a picike malórt, hogy ezt a szerepet sosem játszottam. Még meg se mondom neki, bármikor találkozunk, csak mosolyogok. Mert annak a művészetnek, aminek nincs hatása, nincs értelme.

– *Egykor tehát komolyan vetted a hírlapi kritikát?!*

– Amikor Orestes királyfit játszottam Bornemisza *Magyar Elektrájában* (bemutató: 1949. január 22. – *stúdió előadás*), s a társalgóban elolvastam a kritikát, majd összetéptem, és levágtam a földre, látván ezt Balázs Samu azt mondta: „Kedves Kutyu úr! Kultúraltabb kollégának ismertem. Ön még olvas kritikát? A jövőben kíméljen meg a köszönéstől!” Nincs kritika, mert nincs hatása.

– *Orestest említetted – lám, Árpád bátyád távozása után is játszottál főszerepet!*

– Básti Lajos elvetette velem Polacsek Terézt, aki a Nikex főkáderese volt huszonegy éves korában (*mellére mutat*), itt is volt a lófarkú pártjelvény, a mellbimbóján, és a lódenjén és a sapkáján is.

– *Hogyhogy „elvetette” Básti?*

– *(Utánozva, mélyen, öblösen)* „Kutyaa báátyáám! Vörös tavaszi csaj! Ebben öt fősze-
rep van egy évben! Nem szaladgálhatsz a taccsvonalon túl mint örökös tartalék! El-
vesszük!” Másnap ott állt az orgonával és tanúskodott...!!

– *Józan voltál?*

– Hááát... Megtetszett... Görbe Jánossal (1912–1968) jártam az éjszakát, s aztán
ott vártam a Miami bárban ezt a csinos, bögyös nőt, és kérdeztem: hol lakik? Sallai Im-
re utca 20. Ott voltam, s láttam, hogy a csatorna megy föl, és ég a lámpa... – és akkor
én... – függönyön másztam én már, mint Bolond a *Vízkereszt*ben – felkúsztam a csator-
nán, és kézen álltam az erkélyen, és mondtam: „Remélem, nem óhajtja, hogy lezuhan-
jak az ön bája miatt”, hát aztán... és akkor... aztán...

– *Meddig tartott?*

– Amíg el nem vettem, addig óriási szerelem volt. Kislányként deportálták, én a fo-
golytáborban sérülten hurcolt ember – alapjában véve egy nagy találkozás. Csak aztán
amikor elvettem, vége volt. Hát nézd... *(elbalkul, tűnődik)*. Talán úgy fejezném ki: a vi-
lágégés mindkettőnket beletaposott a sárba, és a háború áldozata lett ez a gyönyörű
kapcsolat... *(ironikusan kacag. Polacsek Teréz 1956-ban külföldre távozott)*.

– *Emberi és művészi életemben a nők mit jelentettek?*

– Nagyon nehéz... Megismertem Tóth Ágotát, és ez óriási szerelem volt – egy for-
galomelállító szépség! Kiment Párizsba, vakbélgyulladást kapott, De Gaulle orvosa ope-
rált, és megkérte a kezét. Amikor velem meglátták, féltem, hogy ez miatt nem kapok
szerepet. „Hát hogy jön hozzá Kutya – és nem ÉN...?” *(Vicsorítva)* „Ez a Kutya nő-
je!!!?” Nagy valóságérzet hiányában én kellettem Ágotának, hogy a Kutya mit csináljon
vele... – 1963-tól körülbelül tizenöt évig tartott.

– *Tehát hátrányos helyzetűvé lettél bölgyed szépsége folytán...?*

– A Kutyának nem lett volna szabad...! Jól felfogott érdekében nem lett volna sza-
bad. Nem hozzám illőnek érezték. Legyen valami derék besúgó vagy ilyenféle.

– *Hogy telt egy napod?*

– Szinkronstár voltam, ez rengeteg diszpót jelentett *(távirati értesítés felvételre)*. Bo-
dor Tibi, Bánffy György, Szakács Miklós, Kutya – mi voltunk a sztárok. Annak idején
meg kellett tanulni a szöveget, és én megtanultam, jó memóriám volt. Említettem már,
akkoriban nem ugrott be többet színész, mint én. Aki ért a színházhoz, tudja, micsoda
megterhelés.

– *Piásan is mentél színpadra?*

– *(Elgondolkodik)* Tulajdonképpen másfél literig nem volt probléma főszerepekben
sem. Bírtam. Délután megittad, este játszottál. Bőven nem volt probléma! Most, ha
a tized részét meginnám, két mondatot se tudnék elmondani. Akkor bírtam. Alapjában
véve nem rendszeresen, hanem rapszodikusan ittam. Ez azon is múlt, hogy mennyi
volt a pénzem. Megkaptuk a gázsít, és Szatmári Pistával (1925–1988) átmertünk a Cor-
vinba *(a '40-es évek vége)*, ahol bónra lehetett ruhát venni, ezt kivittük a Teleki térre,
ahol féláron eladtuk, és az árát megittuk. Úgyhogy 10-én nem volt miből piálni, ilyen-
kor a Józsefek társasága, Bihari József, Timár József, Szendrő József (1914–1971), Ju-
hász József állt rendelkezésemre, ha nem volt szinkron vagy rádió, bár rendkívül sok
rádiós munka is adódott.

– *És azt is ittasan?*

– Igen. A Pagodában mindent lehetett kapni. Ott volt a Budapest 3., később József Attila-adó, a kocsmá, oda átjártunk. S ott döntöttünk nagyon keményen. Most is működik, a Hányval rézsút szemben, az a borozó volt a Budapest 3. Jött Maklárny Jani (1907–1980), és panaszkodott: „Múltkor bejött ide Kómúves Sándor (1897–1980; utánozza): „Ez borozó!!!?” – és megivott két féldecit (*kezét remegtetve előrenyújtja, és mintegy magára mutatva utal Kómúves gesztusára*), és azt mondta: „Ööö...: iszik!”

– *Soha nem állt le az előadás miattad?*

– Fegyelmem talán kétszer volt. Egyszer *Az Oppenheimer ügyben*. Pess ezredes játszottam (*bemutató: 1965. április 23.*), Major játszotta Oppenheimert, a tudóst. Both Béla volt az igazgató, ő vezette a fegyelmi tárgyalást. Major bejött az irodába, s azt mondja (*Majort utánozva*): „Kutyám, bajban vagyok, most fordítok egy Brechet, te agytröszt vagy, mondj szinonimát erre a szóra...”; de közbevágtam: „Most nem tudok, mert el vagyok foglalva.” „És mi a probléma?” – kérdezte Major ártatlan pofával. „Kutya becsípve volt a szerepben. Partnered volt!” – mondta Both Majornak. „Nem emlékszem rá” – válaszolt Major. Ő volt a tanú – és letagadta! Csak azért, hogy betartson Bélának. Így engem nem lehetett megbüntetni. Én elfogadtam a vádat, igen, volt bennem egy kicsi. Közöltem: ha orvosi vizsgálat van, a diagnózis úgy szól: „Szájából enyhe alkohol szag áradt. Nagyon megviselte a második világháború.” Így aztán a fegyelmi bizottság röhögött.

– *Előadás után is hajszoltátok az igaz ügyet?*

– Az ital az interperszonális kapcsolatainkat fejlesztette. Mert nem volt olyan előadás, hogy utána ne mentünk volna valahova, és ne értékeltük volna a játékot. Na most azok, akik nem ittak, ezekről a ragyogó szellemi asszokról lemaradtak. Nem beszélve arról, hogy a kocsmák mélyén kialakult a nem hivatalos bíráló, ami az esetleges hivatalos ítékezés ellenében megmentett valakit. Úgy is például, mint Bihari József, aki aláírást gyűjtött, hogy gázsiügyben Majorral szemben nekem van igazam. Major azt mondta (utánozza): „Ha a többség ezt akarja...” – és adott száz forint fizetésemelést.

– *Bihari Jóska bácsinak valóban volt flepniye, s ezért mert többet, mint mások, vagy csak legenda?*

– Volt neki. Rettenetes nagy ember volt. A család kérte, hogy én búcsúztassam, rosszul lettem a Farkasréti ravatalozóban. Olyan emberi nagyságról tett bizonyágot, ami egészen kivételes. Földes Gábor (*a győri Kisfaludy Színház főrendezője*), akit később (1958. január 15-én) fölakasztottak, a forradalom után egy ideig még szabadlábon járt, s a Fészek Klubban odamentem hozzá: „Menj ki, Gábor, mert vaj van a fejedben, menj ki!” Mire Gábor: „Én kommunista vagyok!” „De ezek nem kommunisták, ezek egy ronda hazaáruló banda, téged bebörtönöznek, rád fognak mindent az égvilágon, én tudom, hogy a legjobbat akartad. Menj ki, és pár év múlva hazajössz” – válaszoltam, majd Jóska is megszólította Gábort: „Most hallgass, kisfiam, Kutya barátunk szimatára!” Gábor hitetlenkedett, mi visszaültünk az asztalunkhoz. „Add ide a noteszedet”, kért Jóska, s elé tettem, ő pedig beírta: „Muraközy u. 9/b” – a címe, ahol lakott. „Ha jönnek érte! Tudom, hogy rendes barátom vagy, eljössz hozzám, ott leszünk, míg elülnek a dolgok.” Kérem! Tegyük a kezünket a szívünkre! (*elkomorodva*) Sok barátom van. Isten ne adja, ha még egy ilyen helyzet lenne, mint ’56 után (*indulatosan s dörögve szinte*), melyik merné megtenni ezt a gesztust? És Bihari Jóska nem viccelt!!!!... Hála Istennek, nem volt rá szükség. Csak hát kihallgatták az embert, ami rettenetes. Voltam fogságban sé-

rülten, jeltelen katorgába kerülve is az ember teljesen megsemmisülve érzi magát. De ott többen voltak, s a nyájösztön az embert valahogy elvitte. De itt, amikor egy vak, idegen, bosszúálló állattal szemben leül az ember, s az elkezd rosszindulatúan vallatni... – nem úgy, mint egy tanár, aki pikkel a diákra. És az embernek jól felfogott érdekében parírozni kell, hát ez rettenetes! Rettenetes!!! *(Kutya kétszer élt át megpróbáltatást; előbb a forradalom után, amikor besúgásra akarták kényszeríteni. Zsarolták az epizodistát: ha vállalja, színházában vezető szerepeket kaphat! „Én Major Tamásra bízom”, válaszolta elutasítón. Az 1957. április 3-ai dátumozással Lóránt Ferenc György, a Politikai Nyomozó Főosztály nyomozójának összefoglalójában az is olvasható, hogy „Ottó” megkérdezte Raksányi Gellértet, mostanában hova jár? „Egyelőre sehova, mert most nagyon vigyáznak rám” – válaszolta a Nemzeti művésze. Akit a hatvanas évek elején az alja testület levélírással kényszerített, hogy bátyját hívja baza. Raksányi Árpád tudta, hogy az életével játszik, és maradt Párizsban, ahonnan folyamatosan jelentettek róla. Mert a Párizsi Magyar Intézet és a követség, továbbá ott élő honfitársaink között annyi magyar spicli működött, mint sehol másutt a világban.)*

– Úgy tudom, Bihari Jóska bácsi nyugdíjazása botrányos volt.

– Fábri Zoli rendezte *Az Oppenheimer-ügyet*, Básti játszott volna az egyik profeszszort, ám őt átvezényelték a Katonába *Az ifjúság édes madarába*, így szerepét Jóska osztották. Jóska valósággal rosszul lett a furcsa döntéstől. Próbáltunk, és amikor szünet következett, megszólította Fábrit és Majort: „Zoliii...!! Tamás!... – kell ezt nekem csinálniii? Keel eezt?” Fábri és Major széttárta a kezét, jelezvén: hát igen! Jóska délután felbontotta szerződését, és Both Béla ELENGEDTE! A Nemzeti hatalmas alakját! Mehet! Aztán a színházban nem, de a rádióban találkoztunk. Sokat jártunk együtt kirándulni, gyakran Lajosforrás, Pomáz környékére; mert Jóska az egymás közötti kapcsolatokat nagyon fejlesztette. Mivel az erdélyi havasok kimaradtak az életéből, így a budai hegyeket járta, s nagyon ismerte ezt a vidéket. Mert ott találta meg a honvágyat. Jóska nem volt könnyű ember. Volt úgy, hogy az öltözőben alig beszélt, kollégákkal, akikre neheztelt, azokkal nem állt szóba.

– *Jellembeli vagy tehettséghiányos okokból?*

– Jellembeliek folytán. Iszonyatos, hogy mennyi mindent lehetett tanulni tőle. A kelleket gyakran maga készítette. Emlékszem, a *Szomov és a többiekben* (bemutató: 1953. április 3.) egy orosz parasztot játszott, együtt öltöztünk a 3-as öltözőben és figyeltem, amint valamit az ujjára szerel. „Látod, Kutyu, láátod?” Azbeszttel körbetekerte az ujját, és furcsa, nagy gyufával meggyújtotta a pipáját. Amit úgy tömött a gyufa lángjánál, hogy a tüzet az ujjával tudta eloltani (*mutatja*). A színpadon az azbeszt a tűzben is védte az ujját, de ezt a néző nem láthatta. Egyszer az Ámen presszóban ittunk egész éjjel – ez a Conti utcában volt. Vagyis a Tolnai Lajos utcában, a katonapolitikai osztály közelében (*Kutyu kimeresztí a szemét, és sugallatosan ballgat...*) Jóska az Ámenbe tartva talált egy meszes fadarabot, s egész éjjel azt faragta. Nem tudom, ma mit csinálna ebben a felgyorsult világban. Jóska úgy tudott a színpadon beszélni, hogy a nézőnek az volt az érzése, és a partnereinek is, valóban abban a pillanatban találta ki azt a mondatot, amit szerepe szerint monдания kellett. Ez rendkívüli képesség, nagyon kevés kollégának adatik meg. Sajnos filmen ez a kézség nem igazán mutatkozhat meg. Jóska így marad az emlékezetünkben. Él, amíg élünk...

– *S van, aki már életében kibull az emlékezetből.*

– Erről pokoli történetem van. Évtizedekkel ezelőtt ülök a rádió Pagodájában, öt éve már nem vállalok szereplést, mert egy évben jön annyi meghívó, mint a pártállamban

egy hónapban. Ennek a megalázásnak pedig nem tehetem ki magam sem erkölcsileg, sem gazdaságilag... Tehát vissza a régi időbe, Balázs Samuval szemben ülök, beszélgetünk, s a Pagoda tömve, de Samu egyre hátrább hajol, én egyre előrébb, hogy halljam *(utánozva, susog, alig halbatóan)*. „Kérem, Kutya úr, talán összegeződhetnénk!” Mondom: „Nem.” „Miért?” – kérdi Samu. „Mert ön így számomra humorosabb” – feleltem. „Nem gondolja, hogy rettenetesen szemtelen?” – felelte rá. És egyre halkabban beszélt, én meg már azt vettem észre, elfárad a derekam, annyira áthajolok az asztal fölött, hogy értem szavait. Rászóltam: „Samukám! Ha nem beszél hangosabban, miközben én csüngök az ajkán, egyre szertilisebb látványként, mire befejezzük a beszélgetést, hát ezt... *(és öklével mutatja)*, vagy hangosabban beszél, vagy elülök, és társalogjon azokkal, akikkel játszik.” „Borzalmasan szemtelen! Kíváncsi voltam, hogy szorult helyzetéből mint vágja ki magát” – így Samu. De ez csak a bevezető kérdésemre következő válaszhoz. Samu így folytatta: „Maga túlélte magát, mint legtöbb kolléga. Nem idejében hunynak el; még Soós Imre *(1930–1957)* se idejében halt meg, mert erősen alkoholizálódott. Itt sétál ez a Molnár Tibor is *(1921–1982)*, tehetséges volt, láttam öntől is kért pénzt, és elkövette azt a borzalmas hibát, hogy adott neki, pedig ezzel az alkoholizmusát fokozta *(1956-ban távozott, 1958-ban hazatért)*. Tőlem nem mert kérni, mert látja, hogy a három lépés távolságot megtartom a deklasszálódott elemekkel, ezért önnel is egy kicsit messzebről kéne beszélnem. Túlélte magát Básti Lala is, most már nem szerelmi alany. Major Tamás bukást bukásra halmoz, szerencsétlen ember, istenem, soha nem volt elég tehetséges, túlélte magát; Gellért Endre *(1914–1960)* is később lett öngyilkos, mint kellett volna, amikor már devalválódott ő is. Alapjában véve mindenki túléli magát. Az Ungvári Laci *(1911–1982)* már szögletes, derék barátunk annak idején a *Hamlet*-ben remekelt, különvonatok jöttek érte... Itt van ez a Bessenyei *(1919–2004)*, egy autodidakta csoda volt, most már töri a filmvásznat, azért ment át a Madáchba. Akkor kellett volna átmenni, amikor *Othello* volt a címe, és nem az, hogy Jágó *(a Madách Színház Othellójára utal, amelyet szintén Bessenyei alakított Ádám Ottó rendezésében)*. „És én?” – kérdeztem. „Maga pláne túlélte magát. Olyan bikaereje volt, hogy magától mindenki félt, most már gyöngye, nem fél senki, nem is kell meghalnia, fölösleges” *(kacag)*. Elmondott ennél sokkal többet. Azokról is, akik ott jártak-keltek a Pagodában. Samu nagyon érdekes, szarkasztikus monológjaiban, epés megjegyzéseinek mindegyikében volt valami igazság.

– *Korábban csak említetted a Nemzeti vezetőinek harcait...*

– A hatalomért vívott harc a legtöbb bajt okozza hazánkban, mert az alkotmányos doktrína így válságát élheti. A minősíthetetlen hangvétel és az a rengeteg energia, amely elmegy a hatalomért vívott harcra, az tényleg elviselhetetlen. Mert ezt gazdaságilag sem engedhetjük meg magunknak – ennyi szellemi energia menjen ebek harmincadjára? És ez ártott a színháznak is. Annak idején Gellért Endre és Major Tamás együtt jártak evezni, jóban voltak. Említettem, Gellért Bandi azonban létrehozott egy szellemi centrumot, Benedek Andris, a dramaturg volt a kifutó. És így remek házi szerzőket tudott toborozni, Illyés, Németh László, Tamási Áron, Karinthy Cini...

– *Tamási Áron 1947-től 1987-ig nem szerepelt a Nemzeti műsorán!*

– Igazad van. Mindenesre Gellért több sikert csinált. Majornak is voltak sikerei; *Sok hűbó, Vízkereszt*, a ruszki anyagok közül is egy-kettő, de Gellért nagyon előretört...

– *Érzékeltétek?*

– Hoogynee! Rettenetesen erősen! Megtörtént az is, hogy hárman rendeztek egy előadást, nemcsak a *Tragédiát*. *Feledhetetlen 1919*-et is. A Butkiewicz-szalonn rendezte Marton Endre, Gellért Bandi a Sztálin-részleteket, s amikor a páncélvonat megérkezik, és én Panova elvtársnőt a nyakamba kapom, ez Majoré volt, de ekkor még nem mutatkoztak a nyílt konfliktusok. *(A hivatalos dokumentáció szerint Major és Marton mellett Barta Zsuzsa jegyezte a szovjet darab rendezését. Ám elképzelhető, hogy Barta Zsuzsa alkalmatlansága folytán Gellért átvette a munkát.)* Lehet, hogy felülről Gellértet bátorították Major ellen, de ő ilyesmire nem hajlott, inkább magában hordozta a feszültségeket. Tudjuk: Gellért Bandi öngyilkos lett, kétszer is, másodjára sikerült *(1960. március 1.)*. Amikor Major visszatért, attól kezdve érzékelhettük Gellért szellemi rombolódását. Az első öngyilkossága után Gellért azt játszotta, hogy senkit se ismer meg. A balatonfüredi Matróz csárdában találkoztunk, de azt láttam, hogy átnéz rajtam. „Na, mi az Bandi, nem ismersz meg?” – szóltam rá. „Ki is, ki is...?” – motyogta. Felkaptam a levegőbe: „Tudom, hogy remekül tudsz úszni, de ha nem ismered meg Kutyát, én beleváglak a vízbe! Egy, kettő...” Erre ő: „Szervusz! Tegyéle!” Játszotta, hogy nem ismer meg. És akkor elkezdtünk inni. Elhunyt párommal voltunk; nem akarok hazudni, de legalább huszonöt féldecit fogyasztottunk, Bandi akkoriban iszonyatosan sokat ivott. Kérdezem Majort: „Bandi miért lett öngyilkos?” Mire ő: „Ugyan kérlek, hogy mondatsz ilyet! Azért lett öngyilkos, mert a kajütben valami történt a feleségével, miközben Bandi a fedélzeten napozott, és azt a szívére vette.” Mondom, ne hülyéskedj, Füreden Hőgyes Endre nyugalmazott lekipásztör szőlejében nekem akarta mondani, mit csináljon a Kutyá...” – válaszoltam. Major erre *(utánaözva)*: „Akkor lehet, hogy nem ez volt az oka. Valószínűleg akkor az az oka, hogy szülei kislányt vártak, és ő fiú lett.” Hát meg lehet bolondulni! Gellért Bandi hagyott búcsúlevelet, így mesélte nekem Katona Feri *(színháztörténész, színházigazgató, 1925–1989)*, de Oszkár elügyetlenkedte, és a levelet elko-bozták. *(Gellért Endre apja, Gellért Oszkár költő, 1882–1967. Benedek András, a Nemzeti csaknem fél évszázadon át dramaturgia, A torreádor címmel kulcskísregényt írt barátjának, Gellért Endrének a kései korszakáról. Számos családi és művészi mozzanat mellett különösen megrendítő eseményt jelentett Gellért életében a forradalom napjaiban főrendezői tiszteből való leváltása. Sikeres rendezéseinek színészei, hívei, tanítványai döntöttek így, noha mint Raksányi Gellért is utal rá, néhány nap múltán együttműködését kérték, de leminősítésének fájdalma nem enyhült benne, sőt, a családi viszályok, művészi gyötrődések mellett, az évek során egyre inkább rátelepedett Gellért kedélyére.)*

– Somlay búcsúlevelei is eltűntek.

– A Somlayé is. *(Somlay hat levelet írt, Révai Józsefnek, Major Tamásnak, Gobbi Hildának, Mészáros Áginak, feleségének, Erzsébetnek és Júlia lányának. AZ ÁVH mind a hatot el-kobozta, és senki sem kapta kézbe. Gobbi Hilda ugyan elolvashatta a neki címzett sorokat, mert Péter Gábor megmutatta, de nem kapta kézbe, s a színész zaklatottsága folytán csak tö-redékekre emlékezett. „...Bárbogy igyekeztünk, nem sikerült...”)* De Tamásra és a későbbi időkre visszatérve. Ma sem tudom, hogy Major kezdett-e megbomlani, vagy akarattal tartott be a magyar színházművészetnek, miután leváltották *(1962-ben.)* Van, aki azt mondja: is-is. Egy nap például száll be a liftbe, és vele utazik Bereczky Erzsébi drama-turg. Major megszólítja: „Le kell fordítani Brecht *A kommün napjai* című darabját.” Er-zsí válaszolt: „Major elvtárs, le van fordítva.” Másnap újra a liftben, Major: „Eszembe jutott, mit akartam magának mondani: Le kellene fordítani Brecht *A kommün napjai* cí-

mű darabját!” Erzsi emlékeztette: tegnap már említette, hogy már elkészült. S harmadnap újra... Major fejből rendezett, in floribus volt, s egyik próbán megkérdezte: „Most mi következik?” Már a darab végén jártak. „Major elvtárs, a Trójai háború.” Na ezek a dolgok, amikor érezte az ember... – és az elidegenedés korszaka...! Erre mondta Maklárny Jani: „Most már tudom, hogy kell modernül játszani. Amiért a múltban felbontották a szerződést.” Rosszul importálta, importáltuk a brechtizmus. Még néha ma is látni a tévében: *(száraz, monoton szavalással)* „Miért mennek a vetésre / miért mennek a vetésre / *(kiáltva)* Rákok mennek a vetésre! / *(számonkérő kiáltással)* Miért mennek a vetésre?” Borzasztóó!

– *Jöttek a Gáborok, Székely, Zsámbéki és Nagy Péter...*

– Tulajdonképpen ebbe halt bele a direktor, Marton Endre, akit leváltottak (1978 márciusában, halála: 1979. október 12.). Erre Egri Pista azt mondta: „Kutyukám, ha valaki abba hal bele, hogy nem dolgozhat, akkor én azt fájlalom és tisztelem. De ha valaki abba hal bele, hogy nem dirigálhat, azt én... *(sejtelmes mosoly)*... és megmondta. És a vizsaly folytatódott. Például: volt egy alkalom, amikor a főrendezőket azt mondták: nem lesz előadás! A direktor pedig: lesz előadás! És nem volt előadás. Egyszer aztán összepakolt Nagy Péter, és szinte elkotródott (Nagy Péter, [1920–2010]; *akadémikus, irodalomtörténész, Aczél György bizalmasa, aki egyébként „Borisz” álnéven kezelt dosszié szerint III/III-as ügynök volt. Az 1969-es Színházi Lexikon még kritikusként jegyezte, de a későbbi, az 1994-es Magyar Színháztörténeti Lexikonban neve és munkássága nem szerepel, vélhetően nem a szerkesztők mulasztásából, hanem Nagy Péter akarataiból, noha 1978–1979-ben a Nemzeti igazgatója is volt).* Nem akarsz inni valamit?! *(szólt rám Kutya, mert észrevette, hogy csaknem ájulás környékez, nyári kánikulában levegőzetlen fülkében ülünk órák óta. A helynél a légszomj erősebb szimptomája hatott, mert a történések rám hulló, fullasztó-kimerítő érzését észlelte Kutya, aki válaszmonológiai közben is éles tekintettel figyelte reakcióimat. Azonnómódi érzékenységgel kiszúrta az első üres pillanatot. Valamit inni? Csak vízeskancsó volt a fülkében, töltöttem a pohárba, s amint kortyoltam, Kutya már időszerűsítette a pillanatot.)* Major eljátszotta, hogy rosszul van, én meg szaladtam a kelléktárba vízért, „Idd meg te! Bort hozzá!” – és nem itta meg a vizet.

– *Nagy Péter távozásakor azt is mondta: nem vezet olyan színházat, ahol magyar darabot nem akarnak játszani...*

– A Gáborok nagyon egyek voltak. Én rendkívül sokszor nagyon éles szellemi asszót folytattam velük.

– *Lehetett velük víni?*

– Terrorisztikusan dolgoztak, velem felvették a kapcsolatot. Kicsit humorosan fogadták, pedig rettenetesen kemény dolgokat fogalmaztam meg.

– *Értették?*

– Igeen...

– *Hívtak a Katonába?*

– Amikor Gobbi hetvenedik születésnapjára ünnepségét rendezték (1983. június), s a bevételt Hilda az új Nemzeti javára ajánlotta fel. „Óriási sikered volt Kutyám, mert téged a tévé nem mutatott” – mondta Avar Pista. Az előadás után Zsámbéki hozta a vörösbort, és azt ittuk, és kísérelőként mondta: „A Katona József kapuja mindig nyitva áll előtted.” Megköszöntem az indokolatlan bizalmat: „Én már elvesztettem minden ambíciót, ezért vagyok máshol alkalmas a pályára. Ahol nem veszik igénybe azt az alkal-

mazkodást, amit ti feltétlen megköveteltek. Nagyon sok sikert kívánok!”... – megittam a vörösbort, és távoztam a vendégségből.

– *S akik otthagyták a Nemzetit, hiányukkal sokat gyöngült a társulat 1982-ben?*

– Horváth Jóska, Gellei, Máthé Erzszi... – talán tízen; egy nagyon erősen foglalkoztatott társaság, s velük ment Major és Gobbi – a két haragos fuzionált annak érdekében, hogy üssön a Nemzetin.

– *Major 1959-ben Gobbit eltávolította a Nemzetiből. Soba nem tudjuk meg az okát? [„Szabadlistára tették” – ahogyan az állambiztonsági iratok között „Meszlényi” jelentésében olvashatjuk; 3.1.2. M-18667/5.]*

– A hatalomért vívott harc.

– *De Gobbi nem akart a Nemzeti igazgatója lenni!?*

– Major szerint igen. *(Határozott szigorúsággal)* Major szerint igen. Nem egyszer, többször, fehér asztalnál, bor nélkül is kifejtette. Ő intézte el, hogy a József Attilába helyezték Hildát. *(A Major Tamás című vallomások könyvében a Gobbi Hilda című fejezet az ötvenes évek elején abbamarad azzal, hogy „...amíg a pártiskolán voltam, nagy élet volt a színházban. Állandóan bejárt Péter Gábor, együtt voltak, és nagyon jól érezték magukat. Szóval az ÁVH és a Nemzeti Színház, míg én nem voltam benn, nagyon jóban volt egymással.” Így sugallatos Major válasza: mert Gobbi és Péter Gábor barátságával s az ellene szervezett puccsal sejteti mozgalmi-művész barátságuk elromlását. Bakonyi József, aki 1945 február-május között Péter Gábor sofőrje volt, 1953. április 29-ei kihallgatásán elmondta: szolgálati hónapjaiban egy ideig Péter Gábor Gobbi Hildánál lakott [3.1.9. VI/21]. Kapcsolatukról Gobbi így beszélt az emlékiratban: „Az illegalításban tanúsított viselkedése oly mély hatást tett rám, hogy bosszú ideig képtelen voltam tudomásul venni a másik Péter Gábort. Könnyebb volt azt hinnem, hogy mindenért Rákosi Mátyás a felelős.” Vadas (Weinberg) Béla, aki az ÁVH gazdasági mindenesének, Csapó Andornak volt a gépkocsivezetője, 1953. január 22-ei kihallgatásán megerősítette: Péter Gábor és Gobbi „rendszeresen jártak egymás lakására”. És arról is beszélt, hogy főnöke Topolinót vett Gobbi Hildának: „A gépkocsit az osztály pénzéből Csapó alezredes fizette ki.” [ÁBTL 2.1. VI/67] Péter Gábor és Gobbi kapcsolatáról más iratokban és vallomásokban is találunk nyomokat: „szoros szálak fűzték” Gobbit Péter Gábor feleségéhez, s az ÁVH-s vezér letartóztatásakor a művésznő idegrohamot kapott.” [ÁBTL 3.1.50-8511/1] Egy másik Péter Gábor ügyében folyó nyomozás vallomásaiban arról értesülünk, hogy Gobbi Hilda „nyilas katonatiszt bátyjának” ügyét „két esetben kellett elintézni.” [ÁBTL 2.1.VI/48] És arról is tudósít az irat, hogy Babits Antal professzor, Kovács István mellett Gobbi Hilda lakását is az ÁVH pénzéből „Csapó alezredesen keresztül” Péter Gábor „renováltatta”. [ÁBTL 2.1.VI/59] Több mint fél évszázad múltán csak tételezhetjük: Major nem felejtette Gobbi ÁVH-s szövetésését, Péter Gábort, s amikor módja volt rá, Gobbit a József Attilába exportálta. Hozzá: Gobbi ismert volt szabadszájúságáról, s megengedte magának azt, hogy Majornak is megmondja a véleményét. 1956 után Major tekintélye nagyot erőtlenedett, így Gobbi nyíltsága Majort tovább gyöngítette. Már korábban is volt hasonló bűzása Majornak, a nehéz időkben őt bújtató, kiváló színésznőt, Somogyi Erzsit 1951-ben eltávolította a Nemzetiből, mert Somogyi nyíltan s mások előtt véleményezte Major döntéseit és módszereit, s a művésznő majd csak 1954-ben térhetett vissza a Nemzetibe. Rejtélyes kérdés az 1945-től a közúndorral véleményezett Major titkárnőjének, az úrhatnám hatalomtudattal viselkedő Kovács Alice-nak a távozása is, aki 1957-ben a Vígszínházhoz került – „ipari kémnek”, ahogy akkor a színházi világban beszéltek. Egyesek szerint Major ilyenképp is kiterjesztette ellenőrző hatalmát más színházak fölött.*

Alighanem többről volt szó: ahogy Gobbi évtizedeken át baráti tudója volt Major életének, úgy Kovács Alice legbelső bizalmasa – csaknem másfél évtizedig. Czímer József így írt róla: „abszolút szakmai hozzáértése” mellett „feltétel nélküli pártosság” is jellemezte. „Mindenkiről szinte mindent tudott, legalábbis annyit, amennyit feletteseinek tudniuk kellett, mindig tudta, kit kell gyűlölni és kit támogatni... Ami őt emberileg ellenszenvessé tette, az az, hogy a magabiztossága egyre inkább önteltségbe, parancsolgatásba, itt-ott pökbendiségbe fordult.” A Nemzeti Színház 150 éve című kötet adattára tehát tévesen írja, hogy Kovács Alice 1964-ig folyamatosan a Nemzeti művészeti titkára volt. Így erősen feltételezhetjük: Major 1956 után tervszerűen meg akart szabadulni korábbi életének közeli tanúitól.)

– Major milyen trükkkel küldte el Gobbit?

– Mivel soha az életben nem voltam párttag, így a mozgalom harcaiba sem láttam bele. Még a színiakadémián megismertük azt a törvényt, hogy aki Thália papja, az ne lépjen semmilyen pártba, és én ezt a mai napig betartottam. Így aztán nem juthattam oda, hogy a kulisszatitkokat megtudjam. Mert ez aztán igazán a belső ügyük volt. Én meg ódzkodtam efféle harcoktól, mert rettenetes veszélyes volt, és magánügy is. Amelyek a mélyben izzottak. Ha most Tőkés Anna vagy Somogyi Bogyó megtudná, hogy én a Gobbi presszóban iszom, ventilátort forognának a sírjukban, és velem talán nem állnának szóba. „Ide jársz?!... Nem rólunk neveztek el?... Miért Hildáról?” (Gobbi Hilda emlékiratában közli 1959. július 4-én dátumozott felmondólevelét, amit „M. T.” írt alá. Elbocsátásának egyik oka „átszervezés”, továbbá: „Sajnálattal állapítom meg, hogy az utóbbi években tanúsított magatartása éppen a művészi egység kárára szolgál. Erre mutat az az ismételt és több helyen hangoztatott kijelentése, hogy nem kíván a Nemzeti Színház kötelékében maradni. A Nemzeti Színház tekintélye, a kijelentések módja és nem utolsósorban az ön személyének súlya az ilyen magatartás elbírálásából fokozottabban esik latba. De erre mutat az is, hogy ön más kérdésekben is tudatosan szembehelyezkedett a színház művészeti vezetésével, és a jogos kritika mértékét messze meghaladóan, nyilvánvalóan nem építési szándékkal, egyéni akciókat kezdett, a színház nyugodt működését veszélyeztette.” Az idézett érve mögött is lapang a direktori sértettség, Gobbi nyílt beszéde Major ellen. De hogy a hivatalos irat ne leplezze magát személyes-batalmi bosszúnak, Major egy alantas szemponttal is megtoldja elbocsátási érvét: „...az Ön szerepkörében a színház a szükségesnél több színésszel rendelkezik, más szerepkörökben hiány van. Az említett utasítás ezt szintén felmondási oknak tekinti.” Hogy negyedszázada a színház rangját is jelentő Gobbi Hildát egy szerepkör sokasági tagságába fokozta le Major, ez már művészi megalázását is jelentette. És még egy dokumentumot egy évvel korábbról: „Sziranó” 1958. június 27-ei beszámolójában, amelyet a belügyi tartótiszt július 1-jén foglalt írásba, egy filmgyári beszélgetésről [H. 15.474. M. dosszié]. Gobbi Hilda mondja Újváry „Vikinek”: „Otthagytam ezt a trágriadomb Nemzetit. Nekem elegendő volt, hogy avval a rohadt csibész Majorral 8 éve egy számlára ró mindenki mindent nálam. Pedig nálam jobban senki nem gyűlöli. Most ismét régi barátainkat adta el, pedig Losonczyval ő együtt készítette az értelmiségi kiáltványt. [A Memorandumot az MDP KV-hoz címezve Gimes Miklós, Haraszti Sándor, Losonczy Géza és Vásárhelyi Miklós 1955. október 18-án írta alá. Hivatalosan tehát Major nem szerepel a megfogalmazók között, de elképzelhető, hogy a Tragédia, A csodálatos mandarin és a Galilei betiltásáról szóló gondolatokat Major sugallatára illesztették be.] A Színész Szövetség ehhez való csatlakozását október 29-én – Major szervezésében – én személyesen akadályoztam meg, ahogy az a jegyzőkönyvből is kiderül és szegény Ghymes [Gimes Miklós] novemberben nálam lakott”. Ha az időpontokat egymás mellé illesztjük, Gobbi

szakításának oka körvonalazható. 1958. június 16-án Nagy Imrét és társait kivégezték. Közöttük volt Gimes Miklós is, akire Gobbi utal, így személyes megrendülése folytán vélhetjük: a tragikus fordulat fájalmát Gobbi Majorra zúdította, és végképp összevesztek, ami pedig az igazgatónak politikai kérdéssé emelkedett. Major ezzel megtagadta a Losonczy Gézával való barátságát is, amit Gobbi már el nem viselhetett. Az 1958/59-es évadra Gobbinak már szerződése volt, de a véres kivégzések után, Major barátait sokadjára eláruló magatartása folytán, Gobbi távozási elhatározása megérett, így véleményét a társalgóban, a Rádió Pagodájában, filmgyárban és szerte a városban felszabadultan s olykor harsányan és folytonosan hangoztatta. Így Major végképp szabadulni akart múltjának élő lelkiismeretétől, és 1959. július 4-én megírta felmondólevelét Gobbi Hildának.)

– Istenhívő vagy?

– Feltétlenül. Rengeteget léptem fel, minden felekezet templomépítője vagyok, a visszajelzések szerint ragyogó mozgássérült és az oklevelem szerint tiszteletbeli vak is.

– A szeretet soha el nem fogy...

– Amennyit most ingyen fellépek, ennyit még Gobbi Hilda se hajtott bennünket „társadalmi” fellépésekre.

– Mi dolga van a színháznak ebben a széteső és lélekben elfáradt, kimerült világban?

– Már idéztem Petőfit, de érdemes megegyszer: „Más hazában híven őrzik / Mind azt, a mi nemzeti; / Ősi kincsét a magyar nép / Megveti és elveti, / A magyar magyarnak lenni / Elfeled vagy szégyenel, / És az ily elkorcsosult nemzet / Életet nem érdemel” (*A magyar nemzet*). Rettenetesen kemény figyelmeztetés a mának. Rettenetes, amit én megéltem. Felrobbantották a színházamat a neve miatt, s üldözött lett a név, hogy Nemzeti.

– Ma sem másként...

– Fogalomzavarban élünk: ahogy van kerület, úgy van nemzet és nép, s a nemzethez az is hozzátartozik, aki nem akarja. Mert itt él. Rettenetes bajokat okozott, hogy ez a szó gyűlöletszóvá vált a második világháború után. Letűnt korok ravatalán borzalommal lehet nézni viaszsárga képét; vannak, akik magyarságukra hivatkozva verték a mellüket, nem beszélve arról, hogy ilyen meg amolyan dolgok rég nincsenek. Én nem tudom, mi lenne a feladata a színháznak, De azt tudom, hogy amikor első színházunkat le kellett bontani, Újházi Ede (1841–1915) kollégámnak volt keserves kötelessége, hogy felolvassa búcsúbeszédét, de könnyes lett a szeme, és elakadt. A gyülekezet pedig sírva elénekelte a *Himnusz*t. (1913. június 11-én a régi házban Csathó Kálmán emlékezése szerint: „Mikor a sor Újházira került, percekig nem bírt szóhoz jutni a könnyektől. Vele sírt mindenki, mikor végre el tudott rebegni néhány szót: – Ti tudjátok, mi volt nekem ez a színház!... Én már a múlté vagyok... De ha az Isten megengedné, hogy megérjem az új színház felépülését, és még abban egy-két szót elmondhatnék... Ez volt az utolsó szereplése.”) Ennek az épületnek a tégláiba pedig a kőművesek, napszámosok aranybetűvel írták be nevüket; azok, akik tíznapos bérüket ajánlották fel (1837-ben). Hazánk első társadalmi munkásai. És ha ebben a szellemben lehetett volna tovább élni...! Mert az én generációm még a XIX. század honszerelmi megnyilvánulásain nevelkedett. S ez a lobogó hit ma nem születhet meg sem egységesen, de még szórványosan sem hazánkban. A korszerű hazafiságot, a magyar jelleget ki kéne munkálni, hogy minél jobban tudjuk becsülni magunkat. Mert az importszínház nem exportálható. Csak az, ami saját gyökereinkből táplálkozik. Minél jobban megbecsüljük magunkat, ahogy Újházi Edéék éltek, akkor majd talán állunk a világban.

De most végeztem. Isten éltesen!

(Isten éltesen bennünket! – így fogad kedves barátja, Szeghalmi Elemér 2010. november 25-én délelőtt; vörösborral teli üvegből tölt, amikor régi pesti törzsbhelyükre, a Veres Pálné utcában a Grinzigi kocsmá belső termébe érkezem. Kutya helyét, az asztalfőt szabadon hagyjuk, talán így könnyebben emlékeztetünk rá. Elemér már az első koccintás előtt múltba réved: fél évszázados barátság! Istenem, mennyi közösen eltöltött nappal és éjszaka! Sorolni is sok a menedékhelyeket; de talán a Várfok borozó a legfontosabb, ahol Nemeskürtty István, Bertha Bulcsu, Hernádi Gyula, Gyurkovics Tibor és más szellembarátokkal havonta találkoztak. Elemérrel szökellünk az évtizedekben; valamikor a hatvanas években, az Oktogon sarkán üzemelt Kékes vendéglőből egy gyilkos rohant ki az utcára, üldözték, de Kutya bátorsága kellett abhoz, hogy elfogják; lefejelte a stricit, majd a zakóját rádobta, s az idővel érkező rendőrség már vihette. Aztán a győriki nyarakat idézi Elemér; reggelente Kutya fején fehér kalappal kerékpáron anyagbeszerző útra indult, hogy majd szabad tűzön főzzön cimboráinak, s Balaton-felvidéki borokkal bevítve hajnalig áradtak a történetek. Major Tamásról talán a legtöbb, mert éltében és holtában vívódott vele Kutya, megvallva: „Major, akinek bosszúszomja erősebb volt, mint az italvágya, kibúzott néhányszor a slamasztikából, de a szereposztásból is.” Elvadult kertben a kutyaólnak nevezett kamra volt Kutya tanyája, de ott mégis családdá álmodta a nemzetet. Hiszen a győriki fasort nagyapja ültette, s ígérte nekem is, hogy kerti igazgatógalériájában megtisztel egy törpével. Elemér mosolyog: Kutya-álom maradt, mert kuckója Kata jóvoltából, csak életének utolsó két esztendejében nemesedett és szépiült otthonos lakká. Barátja versmondásának erejéről beszél, micsoda hatással zengette Csokonai Magyar, hajnal hasad! vagy Tóth Árpád Aquincumi kocsmában című költeményét. Megrendült jelen idejűség csapott ki a versből: „O, más táj van-e még, ahol így tud a rest / Aranynap haldokolni s hanyatlani dicsőség?” Mert a nagyságot jellemzi, hogy méltósággal búcsúzik. Az utolsó poharat szép eleganciával felemelni és végső istenhozzádót koccintani! – fejedelmi gesztussal.

Hatalmas erejének, vaskezű szorításának történetei sorjáznak, miközben Kutya emlékezetére újabb körben hörpintünk vörösbort. És főképpen arra, hogy valamennyi erőmutatványánál is hatalmasabb volt az, amikor utolsó útjára készülődött. Folytonos fájdalom szorításában is büszséggel ragaszkodott a színpadhoz, és második műtétje után milyen szenttelen tárgyilagossággal közölte barátjával: „Haldoklom!” Csöndes koccintás Elemérrel, miközben párjának, Katának az emlékezése is felmerül előttünk: végjátékában Kutya a nagy játékos bölcsességével mondta: „Haldokl csak haldoklótól fogadjon el tanácsot, mert a kibicnek semmi se drága.” Azt mondja Kata: addig élt, amíg lábát színpadra tevette. S talán ezért vállalt szerepet, hogy 2002 márciusában az új Nemzeti Tragedia-nyitóján mégis csak az Újházi-álmodta új épületben búcsúzzon a szolgálatától és az élettől? Ellentétben nemzedéktársaival, akik megfogadták: arra a deszkára már nem lépnek!

Kutya többször is elbizonytalanodott a Tragedia próbái során, újra és újra menekülni akart, de aztán az 1837-es épület emléke, a Nemzeti hivatása, szent eszménye gyöngítette és marasztotta. Tudta, hogy minek a részese? Tudta és mondta: „Ilyen Tragediával elveszítjük a választást”. Hiába az új épület – ha szellemfogyatékos. Így a Tragedia is minősítette a Kormányt; 2002 márciusában a televízió pedig az országnak sugározta az ünnepi, házatató Madách-előadást – minden ellenzéki és lejárató kampánynál hatásosabb eredménnyel. Mert kimondatlan, ám titkosan és otthon fogalmazott felháborodás és csatornaváltás is szervezte az ellenszavazókat. Abszurd módon egy olyan esztétika jegyében, amely a következő nyolc ében diktatórikus kizárólagossággal tovább roncsolta és zilálta az értékrendet nemcsak a színházi, hanem a művészi életben is. A közügyi elemzésfolyamokban a bukás magyarázatában érvek sokasága szerepelt, de

sehol, hogy Sinkovits Imre, Lukács Margit, Agárdy Gábor, Bessenyei Ferenc, Raksányi Kutya Nemzetijét, az intézmény másfél százados hivatását a Tragédia-előadás leszázalékolta, s vele a kormányzat teljesítményét is. Ezidőtt a kultúra és a művelődés nem említendő megmaradásunk feltételeként. Végzetes tévedés, hogy az épület igazolja egy nemzet méltóságát és szellemét. Mert nem a Ház újdonsága, hanem eszmei, művészi tartása bítelesíti, hogy a régiek Bornemiszsa, Katona, Kisfaludy, Madách, Németh László, Tamási, századok drámai ereje és mai lelke, önpiszkítás mentesen, életre támadjon. Most végképp ott tartunk, amít Németh László már sok évtizede panaszkodott: kiforgatnak múltunkból. Kutya ezért is mondta annyiszor fájdalmát vilámló tekintettel: „Kibékíteni a kibékíthetlent, mert másként baj lesz!” Baj van ám, Kutya!

2006 májusában megújult tavaszi reménységgel Kutya Katájával Győrökről Tapolcára autózott, hogy a főtéren meghallgassa a miniszterelnök-jelöltet. A műsorvezető észrevette a sokadalomban, és pódiumra szólította – Kutya akkora diadalos ünnepet nem élt életében, mint ahogyan Petőfi A magyar nemzethez című versét fogadták. A Szomszédok Kutyaéja ebben a zászlólengető fényes tavaszban a nemzet Kutyaéjának érezhette magát. De hiába ugatott, és locsolt esőben is, újabb bukás következett; s a folyamatos kudarcokban elfáradt – az élet és a színpad kínpaddingá keservesült. Régi és újkori képeit nézegetve, sikereit említve, Kata azt mondja: „Aki el akar menni, az menjen”. Kutya már menni akart, de azért is, mert Molnár Lajos dübödött és elvakult egészségügy-sorvasztó hadművelete végzetesre fordította állapotát: fél évig várni kórházi ágyra, operációra, aztán Szegedre utazgatni gyógykezelésre – végképp megelégelte e földi pokoljárását, menni akart, s egy röpke Farkasréti megállóval megtért a győri földbe. Búcsúzásul a hospice-kisasszonynak még kezét csókolt...

Nem tudom, hogy háborogjunk vagy kacagjunk azon, hogy sorsa holtá után se történt másképp, mint életében. Ahogy a Rippl-Rónai utca ház bejáratához illesztett emléktábla avatása szerveződött...?! – mert 2010 tavaszán még a liberális karaván haladt, és közölte Kutya párjával: Gyurkovics Tibor Ország című verse nem hangozhat el! „Semleges” verset óhajtottak a terület méltóságai – azok seregéből, akik ma Cenzúrá!-t kiáltanak a világba... Kata asszony nem engedett; ő nem szorgalmazta a táblát, de ha már Kutya emléket fontosnak vélik, persze szavazatszerző elterveltséggel,

akkor az csak akkor hiteles, ha az avatási ünnep Kutya ház- és bazaarzó búságát idézi. Megadta magát a cenzurális előljáróság, az Országot felvételtől ballhattuk Kutya megrendítő előadásában; és hiányát nem éreztünk, hogy a polgármester elmaradt.

Amikor 1999. június 14. késő délutánján befejeztük beszélgetésünket, utoljára fogtunk kezét, mert haláláig már csak telefonon beszélünk. Farkasrétről 2008-ban már nem kísérhettem tovább Győrökre. Asszonyommal megkésetten, 2011. január 10-én délelőtt zarándokoltunk sírjához. Kialudt mécsesek, nemzetiszín szalagok jelzik: reménytelenségi érzésünkben Kutya sírja zarándokhely lett. Bobory Zoltán látomásos versben idézte a temetés fájdalomát: „Utoljára elszaladt a templom / harangjának szomorú szaváért, / s mint ki nem bírja tovább terbét, / eget, s földet megrázva, / rázabant a temető ravatalozójára.” Hasonlóképp bangolódtam a mostani győriki látogatásra, de ahogy körbejártam a hatalmas kőtömböt, Kutyára emlékezve egyre derült kedvem. A Balaton vélt iránya felé tekingetve tűnődtem: vajon az égi ködpárából lóháton nem száll-e alá? – miként refraktórium estjein falovon érkezve köszöntötte a nagyérdeműt. Miközben fél évszázad kacagató történeteit mondta, ezer esztendőnek sorskérdéseit felvető verseit illesztette egymáshoz; Márai Halotti beszédét, A vén cigányt, a Szózatot. Újra és újra a lelkekre fagyasztotta a kacagást, ahogyan a „Magyar voltál azért”-et jajdította, s amint kozmikus Vörösmarty-látomásában öklét szorította: „Vak csillag ez a föld...” S e magányos, keserű-kacajos előadást Kutya monumentalitásának különös és remekművű szellemét is megvilágítja. Nem kerestünk neki szerepet, de akaratlanul is úgy éreztük egy-egy szereposztás alkalmával, hogy a sorsalakítókat más nem játszhatja, mint Ő. A Tóték Postása: a rossz hírek levélkártyásként próbálta kedvezőre hangolni az Órnagy úr démoni rettenetében szenvedő családot. A János vitéz Csősze, aki a vetésbe bajtja a jubokat; Kőműves Kelemen: a faluból hír-bozó öreg Vándor; Wyspianski Menyegzőjének Wernyhorája: egyetlen monológos vízió népének mozgósítására és feltámadásáról; és a Hamlet Első sírásója: élet-halál kérdéseink bölcselletté sűrűsödtek jelenetében – valamennyi hatalmas epizód. Raksányi Kutya nagy epizodista volt, Maklárty Zoltán és Bibari József sorába tartozó; játékában élete és színpadi szerepe egyé sűrűsödött. Vele az antik kórus modern változata főszereppé nőtt: heroikus küzdelem a történekek befolyásolására. Kutya élte, játszotta és szenvedte: a világot rosszra fordítani oly könnyű, de erőfeletti szenvedés és istenkísértés a démoni Rosszat letörni, és jóra igazítani az életet. Mert bizony való, „vak csillag ez a föld...”

Hiába kémelem az égi utat, lovacsáján Kutya nem poroszkál felénk. A Nap lassan átiüt a ködön, és fénybe vonja a sírkertet. Így hát párommal bátorítóan kacagunk Kutya jelenvalóságán; azért is, mert 1996. október 26-án vendégei lehettünk az Ügetőn, s mint szűz bemondó Kutjának csaknem nyolcvanezeret nyertem. De a célegyenesben vak-tippem harmadik helyén futó lova az utolsó métereken lemaradt. Így felborult a tétre-helyre-befutóra jósolt váteszi kombináció, és Kutya csak nyolcezer forintért cammoghatott a kasszához. Amelyből a következő futamra egy szerény tippel még befizetett, de azzal már nyeretlen maradt. „Szörnyű hely” – mondta Kutya, amikor bevégeztük az őszi délután „vérmeei” színjátékát. Am vigasztalhatta magát; aprócska nyereségek azért csak érdek az embert – és nemcsak az ügetőn. A rendszerváltás mégiscsak fordulatot jelentett az életében; már mérsékelte a tempót, s nem ellen, hanem Érte, az államállapot, a nemzet javulása végett poharazott. S az is csak változás, hogy ÁVH-s nem szállítja le a villamosról, mint történt a Tűzkeresztység című film bemutatója után. Mert a belügyes, mint Bolond Misát, az egykori csendőrt felismerete a hatoson, s azt hitte, hogy leleplezte a filmen látott ellenséget. Hiába bizonygatta, hogy színész, a belügyes pribék nem bitt neki. Am Kutjának menedéket jelentett a Nemzeti, mert ahogy a Rákóczi térről kísért az ÁVH-s, az öreg Nemzeti művészbejárójánál mégis csak meg kellett állni, ahol a kollégák és Major igazolta: Misa, a sötét életű csak a vásznon látott alakítás! Akit kísér, az a derék Kutya, aki deszkán és filmen csak játssza szerepét. Kutya megmenekült, de az élet és színbáz

folytonos egybe keveredésétől mégse szabadulhatott; egyszemélyes szabadságküzdelmében így aztán tegnapi, jelenkori és bolnapi igazságainkért fröccsök mellett ugatott és gyakorta nyüszített. Kutya bátyám játéklövaccskája bátán nyugtalan hajnalaim gomolyos-félálmaiban keserű-aggódó-számmonkérő tekintettel gyakran előtűnik. Széles karimájú kalapja alól, mintha Gyurkovics Tiborral kérdeznék: vajon annyi után s jelenkori küszködéseink és gyűlölségek abroncs-szorításában: „Összeáll-e az ország, mint a jellem, megalázó helyzetekben”...?!

J E G Y Z E T E K

Ablonczy László: *Nemzeti lélekharang – Jászai Maritól Bubik Istvánig* (Codex Print, 2007); Ablonczy László: *Szín-Vallás – avagy az Órnagy úr feldarabolásának szükséges voltáról* (Kairosz, 2008); Bakó Márta: *Rosszkor születünk!* Bános Tibor: *A csárdáskirálynő vendégei* (Cserépfalvi, 1996); Benedek András: *A torreador* (Magvető, 1987); Benedek András: *Színházi műhelytitkok* (Magvető, 1985); Czimer József: *Közjáték* (Pátria Könyvek, 1992); Czimer József: *Átszállás ugyanarra a vonatra* (Printself, 1996); Csathó Kálmán: *Ihynnek láttam őket* (Magvető, 1957); Darvas Iván: *Lábjegyzetek* (Európa, 2001); Demeter Imre: *Köszönöm a tüzet...* (Gondolat, 1971); Demeter Imre: *Somlay Artúr* (Szépirodalmi, 1972); Gábor Miklós: *Sánta Szabadság* (Magvető, 1997); Gobbi Hilda: *Közben..* (Szépirodalmi, 1982); Kocsis L. Mihály: *Van itt valaki* (Minerva, 1986); Koltai Tamás: *Major Tamás – A Mester monológja* (Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó, 1986); Lengyel György: *Színházi emberek* (Corvina, 2008); *A Nemzeti Színház 150 éve* (szerk.: Kerényi Ferenc. Gondolat, 1987); Szabó Sándor: *„Országom visszanyertem én...”* (Nap, 1994).

Köszönöm Raksányi Gellért párjának, Zubonyai Katának sokirányú segítségét. Ugyancsak köszönöm Szeghalmi Elemérnek, hogy felidézte félévszázados barátságuk emlékeit, Lengyel György igazgató-főrendező-egyetemi tanárnak a korabeli dokumentumokat, Kávási Klárának, a Nemzeti Színház könyvtárosának az egykori színháztörténeti adatokat, továbbá Pőcz Erzsébetnek, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára munkatársának segítségét. Konkolyiné Erőss Anna jóvoltából pedig megismerhettem Ferrari Violetta hazai vallomásait, melyek közül Szenkovits Péter interjúból idéztem.

A beszélgetés a közeljövőben *Régimódi Színháztörténet – ÁVH-s iratokkal* címen, megjelenő kötet fejezete.

RAKSÁNYI GELLÉRT (1925–2008).

ABLONCZY LÁSZLÓ (1945) író, hírlapíró. 1991 és 1999 között a Nemzeti Színház igazgatója. Legutóbbi kötete: *Árvai Réka csodái – Kubik Anna könyve* (2010).